ÍNDEX

Llista d'il·lustracions VIII

Mapa XI

Cronologies XII

Introducció XV

1 Paraules perdudes, mons perduts 1

2 Desconcert sobre els primers principis 34

3 La tortuga de Zenó 60

4 Realitat i aparença: més aventures en la metafísica 72

5 Heraclit 93

6 Pitàgoras i altres misteris 111

7 Portaveus del segle V 129

Epíleg 152

Índex de noms 157

LLISTA D'IL·LUSTRACIONS

1 Retrat de la màscara d'una dona jove de l'Egipte romà (segle I a II dC) 3
Arxiu de Chistie/Werner Forman

2 Restes del papir d'Estrasburg 5-6
L'institut de Papyrologie de Strasbourg/Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg

3 «Conjunt a» de la reconstrucció del papir d'Estrasburg 7
Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg

4 «Conjunt d» de la reconstrucció del papir d'Estrasburg 8
Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg

5 Temple d'Hera a Agrigent 11

6 Mont Etna 12

7 L'alternança de l'amor i l'odi 15

8 Minotaure pintat en una figura negra interior d'un vas àtic bilingüe (515 aC) 19
Arxiu de Chistie/Werner Forman

9 Vas que representa Sarpedó (principi del segle v aC) 28

10 Milet 35

11 Detall de l'Escola d'Atenes (1509-11) de Rafael 39
Museu Vaticà

12 Cruïlla de camins 58

13 Com pot agafar Aquil·les la tortuga? 61

14 Com un corredor es pot moure d'A a B? 63

15 Bendis en una copa àtica vermella i negra (430-420 aC) 74

Antikensammlung des Archäologisches Instituts, Tubinga

16 Un guerrer i els seus dos escuders negres, figura atenesa negra pintada per Exekias 75

17 Estatueta de Tawret, deessa egípcia de la fertilitat (664-610 aC) 76
Museu egipci, El Caire/Arxiu Werner Forman

18 *Demòcrit* d'Antoine Copyrel (1661-1722) 89
El Louvre

19 Imatge de microscopi electrònic des la closca fossilitzada d'un animal oceànic minúscul 91
Dee Breger

20 *L'escala de Jacob*, de William Blake 101
British Museum/Bridgemen Art Library

21 El riu Caÿster a Efes 102
Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodotos, de Dietram Muller

22 Participants en un banquet amb lires, escena sobre una figura àtica vermella 109

23 Vas que il·lustra un sacrifici animal 114
El Louvre

24 Diagrama del teorema de Pitàgoras 123

25 Retòrica política o democràcia 133

26 *Mort de Sòcrates* (1780) de Watteau 135

27 Atletes exercitant-se en una figura àtica vermella de kylix, atribuïda al pintor fuster (515-510 aC) 137
J. Paul Getty Museum, Malibu, Califòrnia

28 El rapte d'Hèlena (data desconeguda) de Johann Georg Platzer 146

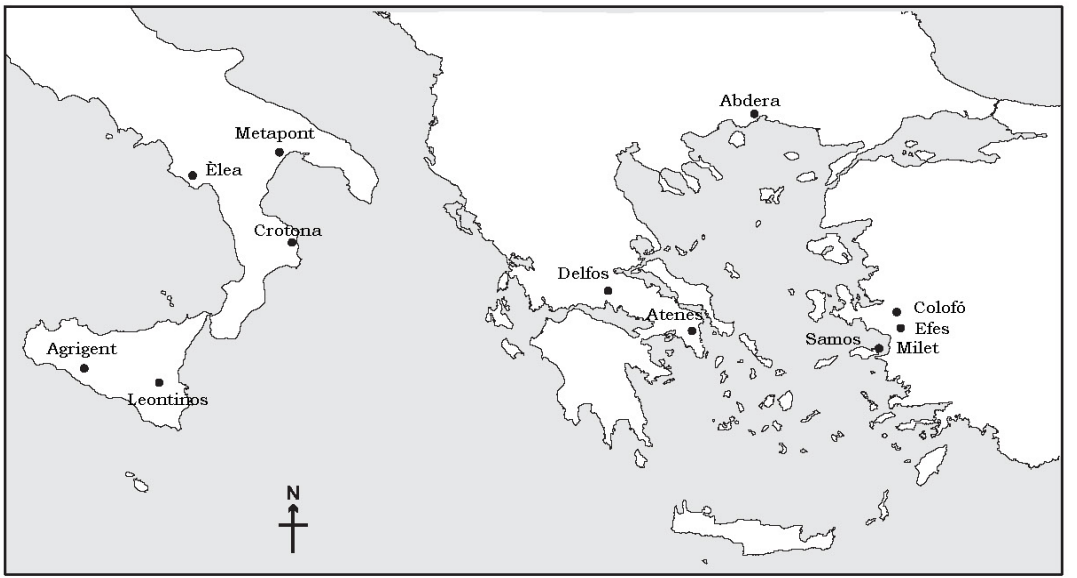

Ciutats dels principals filòsofs presocràtics

Cronologia A. Filòsofs presocràtics i Plató i Aristòtil, mostrant les dates aproximades de les obres i/o l'ensenyament

	600 aC		
Tales	c.585		
		c.550	Anaximandre
Anaxímenes	c.545		
Pitàgoras	c.530	c.530	Xenòfanes
Parmènides	c.500	c.500	Heraclit
Zenó	c.450	c.450	Anaxàgoras
Empèdocles	c.445		
Melissos	c.440	c.440	Protàgoras
Leucip	c.435		
Antifont	c.430	c.430	Gòrgias
Demòcrit	c.420	c.420	Filolau
Sòcrates	c.420		
		c.380	Plató
Aristòtil	c.350		
		300aC	

Cronologia B. Escriptors dels sis primers segles dC que citen filòsofs presocràtics

Segle I dC	Heraclit Homèric Plutarc Papir d'Estrasburg
Segle II dC	Màxim de Tir Orígenes Sext Empiric Marc Aureli
Segle III dC	Climent d'Alexandria Diògenes Laerci Eusebi Hipòlit Porfiri Procle
Segle IV dC	Iàmblic
Segle V dC	Estobeu Boeci
Segle VI dC	Simplici Filopò

Introducció

Abans que s'inventessin els ordinadors la gent publicava els seus pensaments en signes impresos en els llibres. Abans que s'inventés la impremta els seus pensaments es copiaven laboriosament a mà en còdexs. Abans que s'inventessin els còdexs marcaven els signes en rotlles de papirs o gravats en pedra o en la sorra. Abans que s'inventés l'escriptura cantaven cançons i s'entretenien mútuament explicant-se històries; històries de com els herois lluitaven a Troia, com els gegants lluitaven contra els déus, com la terra donava a llum éssers vivents i on van els morts quan ja no els veiem més.

Va ser al voltant d'aquest temps, quan el discurs poètic memorable va començar a deixar lloc als textos escrits, que algunes espurnes brillants al límit de l'occident del món grec inventaren la filosofia. Ells començaren a cantar no als déus i als herois, sinó al que existeix, d'on ve i per què. Finalment, un o dos començaren a posar per escrit les seves idees per a la posteritat. Des del punt de vista de la història de la filosofia, és quan comencen els registres, al voltant del segle VI aC.

Els anomenem filòsofs presocràtics. «Filòsofs» perquè busquen la saviesa o perquè podem detectar alguna semblança amb el projecte que considerem com a filosofia o per ambdues coses; «presocràtics» perquè precedeixen Sòcrates en un o dos d'aquests sentits.

En primer lloc, ells eren més vells que Sòcrates. Molts van néixer abans del 469 aC, i tots llevat d'uns pocs passaren a la maduresa abans del final del segle v. En segon lloc i més important, es considera que han precedit Sòcrates en termes filosòfics. Sovint, quan pensem en Sòcrates (o en la descripció de Sòcrates que dóna Plató), cal que recordem que ell està reaccionant contra els presocràtics, però el contrari no és mai veritat.

Però l'interès en aquests primers pensadors no està restringit a la seva influència sobre les figures més importants de la filosofia posterior; també són fascinants per les seves actituds envers les grans qüestions de tots els temps. Ells no s'autoanomenaven «filòsofs» en el nostre sentit de la paraula ni tenien una concepció de la «filosofia» com un abast definit d'investigacions. Van partir cap a la recerca de la saviesa, del que ells anomenaven «sophia». Mirant enrere a les seves recerques podem dir, en retrospectiva, que algunes de les seves investigacions els portaren en direccions que esdevindrien ràpidament centrals en la filosofia —de la filosofia com emergí en la Grècia clàssica i com encara es practica avui en les universitats.

Com veurem, començaren preguntant-se què hi ha i què fa que sigui com és. Ells es dediquen al trencaclosques més gran —«què és l'ésser?». Ens inviten a reflexionar si podem saber què és real i què no és real. Suposem que el que és real és molt diferent del que ens sembla veure i escoltar: què passa llavors? I si mai podem descobrir la veritat sobre el que existeix, com la podríem demostrar exactament?

Quan mirem el món que ens envolta, ens sembla fet de moltes coses separades. Hi ha arbres i pedres, cases i esquirols; hi ha paraules i

olors, aigua i magnificència; hi ha accions amables i grans emergències; totes (i també moltes altres) són tipus diferents de coses. Quan dividim la realitat en trossos com aquests podem pensar quants trossets hi ha, i fins i tot si els podem arribar a comptar. Hi ha només *aquestes coses* separades en el món, només aquestes i no més? O, si no hi ha divisions naturals definides, potser tot és realment u? Podria ser tot u sense divisions, fossin les que fossin? Les conseqüències en aquest cas semblarien bastant estranyes, com mostren hàbilment Parmènides i Zenó.

Aquests desconcerts es van anar ampliant per part dels filòsofs presocràtics l'obra dels quals mostrarem en aquest llibre. Els desconcerts mai no han desaparegut. S'expandiren en un interès primitiu per la cosmologia, però portaren directament a la metafísica, la teoria del coneixement, la filosofia del llenguatge, la lògica i moltes altres branques de la filosofia tal i com la coneixem ara.

És a aquests trossets embrionaris d'investigació filosòfica que retornarem en aquesta *Introducció a la filosofia presocràtica*. Al mateix temps ens beneficiarem de mirades ocasionals a altres vessants més extravagants dels filòsofs presocràtics. Aquests «savis» no eren filòsofs de ment estreta; sovint descobrien alhora nous coneixements en matemàtiques, astronomia, física, política, religió i moral, junt amb els seus primers misteris sobre el coneixement, la realitat i la veritat.

Orientació

Aquest llibre no és una història i no intenta ordenar els seus pensadors cronològicament.

En el capítol 2 intentaré convèncer el lector que les històries que explica la gent sobre la filosofia presocràtica versen més sobre el que a *nosaltres* ens agradaria que semblés una història de la filosofia que sobre el que realment estava passant. En aquesta *Introducció a la filosofia presocràtica* no ens centrarem en relacions històriques. En lloc d'això farem filosofia de manera divertida, submergint-nos en allò del qual en tenim informacions més riques (comparativament riques: mai no són bones) i tractant els temes seleccionats i els caràcters més importants de la filosofia presocràtica en una sèrie de capítols basats en temes.

El capítol 1 ens introdueix a la manera en què treballem amb les informacions i discuteix l'efecte del descobriment recent d'uns nous fragments de papir. Això ens posa en contacte amb una figura fascinant però lleugerament oblidada anomenada Empèdocles. El capítol 2 delinea i repta l'explicació habitual de tota la filosofia presocràtica i examina la contribució de la seva figura essencial, Parmènides. En el capítol 3 ens implicarem amb les al·lucinants paradoxes proporcionades per Zenó en el seu intent de minar la confiança en el sentit comú, mentre que el capítol 4 desenvolupa el tema de l'aparença contra la realitat que va ser apuntat per Zenó (i abans que ell per Parmènides). Xenòfanes, Melissos, Anaxàgoras i Demòcrit figuren tots en aquesta secció.

El capítol 5 dóna a Heraclit el centre de l'escenari, amb les seves misterioses idees sobre l'ésser i el canvi, i en el capítol 6 tornem al grup de pensadors que tenen més en comú amb Empèdocles, el místic miraculós que hem trobat en el capítol 1. Aquests són els seguidors del xaman Pitàgoras. El nom de Pitàgoras ara es co-

neix més en relació amb el famós teorema sobre els costats del triangle, però ell també va ser un entusiasta de la reencarnació i predicà una manera ascètica de viure.

Finalment, el capítol 7 caracteritza els sofistes del segle v. Ells figuren al final perquè assenyalen un període de canvi. Donat que la filosofia es tornà professional, els seus temes i mètodes avançaren; els sofistes avançaren cap a una nova perspectiva i un nou clima intel·lectual. Ells començaren amb pensaments que mai ningú no s'havia atrevit a pensar abans, i per aquesta raó pertanyen al límit exterior d'aquest llibre.

Es proporciona una cronologia i un mapa per ajudar a orientar-se tant cronològicament com geogràficament, ja que ens movem entre progressos filosòfics del segle vi i v aC. Però no partirem del començament de la cronologia ni del centre del mapa. El nostre primer filòsof pertany a la colònia grega de Sicília, i estava en actiu a la meitat del segle v aC, cap al final del període cobert per aquest llibre. De totes maneres, la història comença en el nostre temps, amb la tasca de descobrir informació sobre filòsofs antics d'aquest període. Els seus llibres s'han perdut: com descobrim doncs què ensenyaren?

Capítol 1
Paraules perdudes, mons perduts

Estrasburg, 1992. Alain Martin està llegint curosament petits fragments d'un antic papir escrit en grec. Després de mesos d'intents infructuosos, al final descobreix la manera d'encaixar part d'aquest trencaclosques i així donar lloc a unes quantes paraules d'un vers èpic. És el moment que estava esperant: qui va escriure aquestes paraules? Alain les introdueix en un ordinador que pot buscar tot el que queda de l'antiga literatura grega. Serà l'obra d'un poeta que hem estat anhelant llegir però que mai no s'ha trobat? O és quelcom que l'ordinador ja coneix? L'ordinador traqueteja. Arriba la resposta: Empèdocles, filòsof, poeta, de la colònia grega de Sicília, segle v aC. Les paraules es combinen amb part d'una línia d'Empèdocles que ja coneixem, el fragment 17.

No és apassionant? Bé, ho és, malgrat el fet que l'ordinador ja coneix la línia. Perquè les línies que Alain ha ajuntat només són una petita part del papir que està desxifrant. Hi havia moltes línies en el full original que clarament havíem estat amputades d'un vell rotlle abans que fossin col·locades en un ornament funerari per a una mòmia en l'Egipte romà. Alain espera que en podrà reconstruir algunes més a partir dels trossets que té. I a més, la poesia d'Empèdocles només existeix en fragments; no la tenim tota.

Així, malgrat que aquest tros és d'un passatge que ja tenim, potser n'hi haurà més esperant ser descoberts?

Alain torna al seu trencaclosques gegant. Quines altres paraules pot trobar? D'on arribaran en relació amb el que ja ha desxifrat? La labor serà lenta, però és com cavar per trobar un tresor. Perquè, després de tot, altres persones han estat intentant donar sentit a les idees d'Empèdocles durant cents d'anys, i això sempre era difícil quan tot el que es tenia davant eren poques línies aquí i allà, «fragments», com se'ls coneix normalment. «Fragments» vol dir trossos citats per escriptors posteriors per una raó o una altra. Per a tots els filòsofs presocràtics depenem del recull d'aquests fragments aïllats d'altres autors.

Per tant, sí, la identificació és fascinant, perquè s'espera que quan Alain haurà acabat el seu trencaclosques tindrem una idea millor del que volia dir Empèdocles. Llegirem les autèntiques paraules que escriví ell, no danyades, com ningú no les ha llegides durant 1.500 anys?

Naturalment, les coses no són tan simples. El papir d'Alain està en trossets petits. La figura 2 mostra els fragments conservats entre vidres del temps en què foren portats a Estrasburg per un arqueòleg el 1904. La figura 3 mostra el tros més ben conservat després que Alain hi hagués treballat del 1990 al 1994. Podem veure restes de 39 línies d'un vers inscrit en dues columnes adjacents; aquesta unió està feta de 24 fragments de papir separats. A més d'aquesta, hi ha 28 petites peces semblants. Algunes es poden reunir d'alguna manera en el trencaclosques. Però malgrat això, la majoria de paraules són illegibles. En total, 74 de les línies tenen poques paraules que puguin ser llegides, però els tros-

sos llegibles són tan pocs i tan separats entre ells que seria impossible resoldre què deia Empèdocles. Alain ha d'emprar una altra prova. En realitat, ha d'emprar el text que *ja tenim*, el text que coneixia l'ordinador per ajudar-lo a completar les línies del papir; no hi ha altra manera.

1. Mòmia de l'Egipte romà del segle I a II dC. Els vells papirs sovint eren emprats per fer mòmies i ornaments de paper-mâché per a funerals. El papir d'Empèdocles havia estat plegat en forma d'acordió per fer una corona de mort amb fulles daurades.

Per altra banda, no podem estar segurs que les paraules del papir d'Alain siguin exactament les que volia escriure Empèdocles. No és el propi manuscrit d'Empèdocles, sinó una copia feta 600 anys després, copiada d'altres còpies prèviament copiades. En la figura 4 es poden veure algunes correccions escrites sobre la línia, on algú s'ha adonat que hi ha diferents versions en altres manuscrits. Per tant, aquí hi ha una cosa que realment podem saber: al segle I dC, quan es va fer aquesta còpia, no tothom estava d'acord sobre les paraules que originàriament escriví Empèdocles.

En tercer lloc, no podem descobrir fàcilment com s'encaixen els trossos en la totalitat del poema. No sabem si tots provenen del mateix llibre. Aquests fragments aïllats han sobreviscut a la seva manera. Res no els enllaça amb la resta del que coneixem, excepte on repeteixen paraules que ja coneixíem abans. Una de les línies està numerada (vegeu la figura 3), mostrant que l'escrivà havia copiat 300 línies. Però 300 línies de què? I on s'encaixen la resta de les línies del nostre text conegut, les línies que coneixíem abans que ens arribés el papir? Tan aviat com intentem resoldre com s'encaixa el poema, veiem que tenir el text real no ens ajuda gaire, no quan ens arriba tan devastat pel temps.

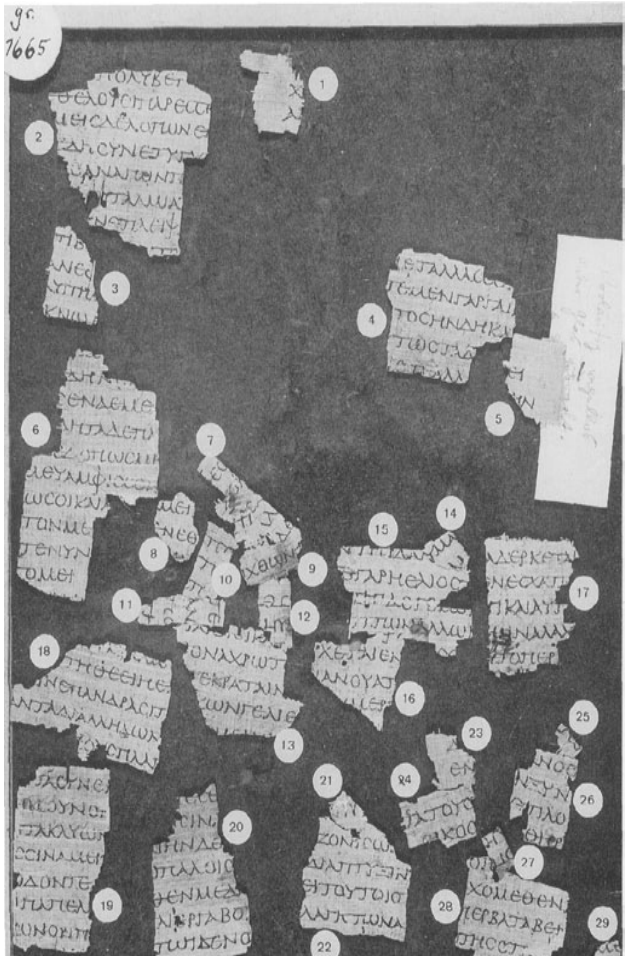

2a

2a i b. Els fragments del papir d'Empèdocles abans de la reconstrucció.

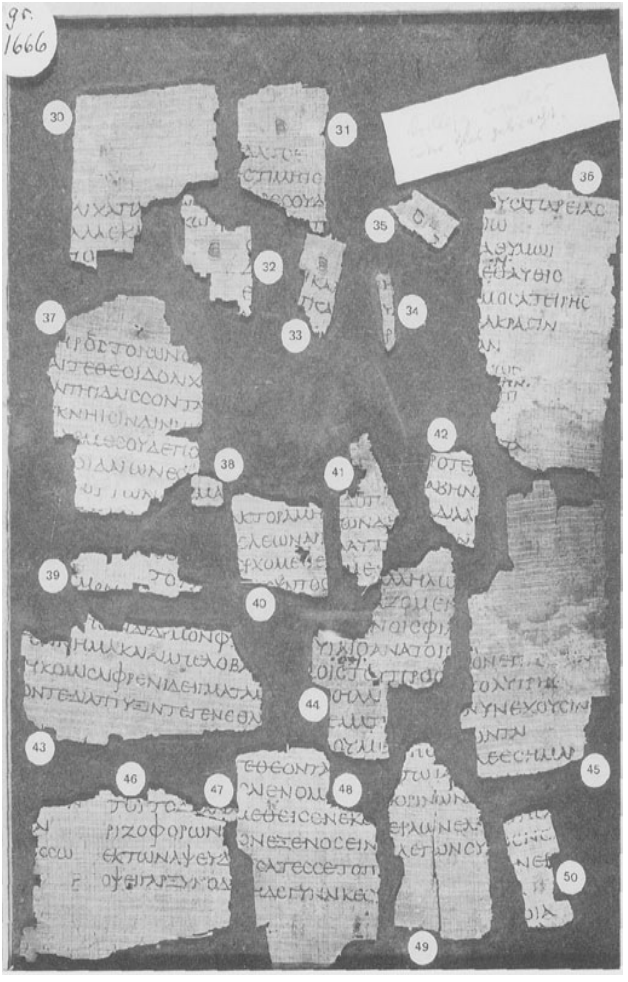

2b

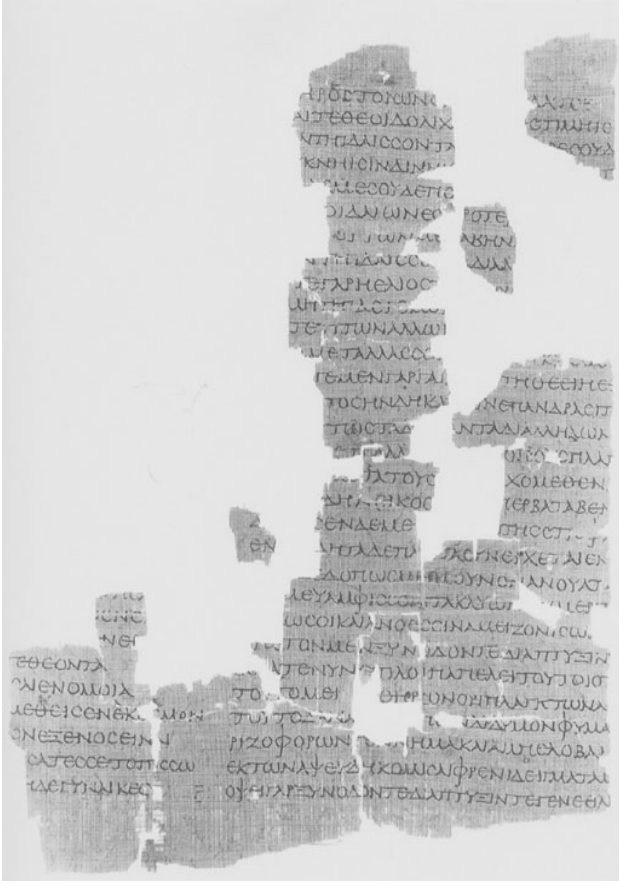

3. Reconstrucció d'Alain Martin del «conjunt» del papir d'Empèdocles. A l'esquerra de l'última línia de la columna dreta i ha una lletra gamma amb línies horitzontals a sobre i a sota, que marca la línia 300 del text.

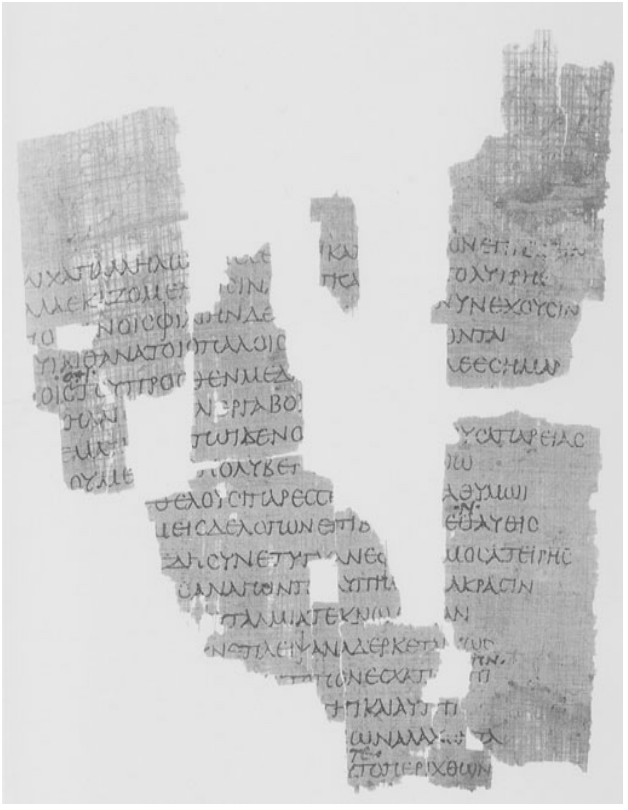

4. Reconstrucció d'Alain Martin del «conjunt d». Es pot veure que algú ha anotat lletres alternatives sobre la línia del final a mà esquerra de la línia 5 i a mà dreta del final de les línies 10, 15 i 18, probablement després de comparar aquest text amb una altra còpia.

Això és massa per a tresors nous; Alain aviat descobreix que necessita suplementar les seves fonts fent ús de textos ja coneguts abans, com hem dit anteriorment. A més, un papirologista per ell mateix només ens pot dir les lletres que ha desxifrat. Reconstruir l'obra d'un filòsof de manera que tingui sentit com a filosofia és una labor per als filòsofs. Implica intentar establir què pot haver dit Empèdocles i per què. Alain necessita un ajudant expert, algú que pugui entendre el projecte filosòfic d'Empèdocles si ha de donar algun sentit al seu poema. Alain contracta Oliver, un assistent amb coneixements en filosofia antiga. Junts treballen per donar sentit al text. La tasca durarà algun temps.

Deixem els dos treballant en aquesta tasca, mentrestant fem nosaltres el mateix en el mateix projecte. Si hem d'entendre què hi ha en els escrits d'Empèdocles hem de pensar en els motius filosòfics que el guien, i hem de fer ús dels trossos de text que ja teníem abans que aparegués el papir. Intentem descobrir de què parlava Empèdocles en aquests textos.

Aquests textos són el que anomenem «fragments» i «testimonis». Quan no treballem amb trossos de papir, i la majoria no ho són, ens hem de referir enrere cap a autors antics que escriviren sobre els filòsofs presocràtics. Aquests són autors el text dels quals ha estat transmès per un camí estàndard, començant pels antics manuscrits copiats a mà per escrivans professionals per vendre a persones privades o per a biblioteques antigues; a través de manuscrits medievals copiats per monjos per a les biblioteques de base religiosa, i per a edicions impreses produïdes a partir de col·lacions dels manuscrits medievals que ens han arribat. En aquests textos llatins i grecs trobem tant citacions (a)

dels primers filòsofs grecs (els «fragments», numerats d'acord amb una edició estàndard per Diels i Kranz compilada al principi del segle xx), i (b) descripcions i discussions sobre les seves obres (els «testimonis»). Treballant amb aquestes dues informacions tenim un treball semblant a la reparació d'un vestit gastat, només que el nostre text està *tot* constituït de retalls. Quan trobem citacions fiables per cosir amb els retalls, ens acostem a llegir el text tal i com el filòsof l'escriví originàriament. Quan tenim descripcions i discussions, podem teixir una nova tela que s'encaixi per sorgir el forat. Finalment, el patró de la tela original és copiat bastant acuradament, esperem, i la forma del vestit es veu clara. Llavors podem veure per què es va fer el vestit i podem comprovar com de bé funciona per a la tasca que va ser dissenyat.

Qui era Empèdocles?

Empèdocles va viure a Agrigent (llavors anomenat Acragant), al sud-oest de Sicília. Agrigent era una de les colònies gregues més pròsperes del sud d'Itàlia, i Empèdocles era un dels seus ciutadans més importants.

Els estudiosos dedueixen que Empèdocles ha d'haver viscut del 492 al 432 aC, malgrat que les evidències són escasses. Les biografies antigues ens n'expliquen històries fantàstiques: la preferida és la que anà a morir precipitant-se al cràter de l'Etna, deixant només la seva sabata al costat del precipici com a prova.

En les històries Empèdocles és un home que fa miracles i un màgic, pensador i poeta, metge i místic; més gran que la figura de la seva vida, que atreia les multituds i fascinava.

A diferència de Pitàgoras, Empèdocles posà

per escrit els seus pensaments. A l'antiguitat va ser famós pel seu bon estil poètic alhora que per les seves idees sobre el món. Tant el seu estil com les seves idees es troben en els seus fragments de text; ambdós es poden apreciar fins i tot en les traduccions.

5. Un dels dos temples d'Agrigent que encara dóna fe de l'antiga prosperitat de la ciutat. Aquest és conegut com el temple d'Hera i va ser construït en vida d'Empèdocles als voltants del 450 aC. El seu temple bessó es coneix tradicionalment pels arqueòlegs com el de la «Concòrdia», és a dir «Harmonia». Observeu la referència a la «donadora de vida Hera» com a nom diví per a un dels elements en el fragment 6 del poema d'Empèdocles, i referències a l'Harmonia com a un dels noms alternatius per a l'Amor en els fragments 27 i 96.

6. La violenta activitat de l'Etna podria incentivar algú a reflexionar que en el present estat pertorbador del món, el foc elemental ha de ser present a sota de la superfície de la terra alhora que en els cels. També podria fer suposar que aquestes forces de destrucció recloses esclataran de nou, fins i tot després d'un període de relativa pau?

Cicles còsmics

Part de la millor restauració de l'escrit es dóna en el requadre 1. Aquestes línies, conegudes com el fragment 17, són citades extensament per molts autors des de l'antiguitat, de manera que podem estar segurs que seguim el patró de la tela tal i com va ser teixida originàriament. Podem veure, per exemple, que la